

Александра М. МАРКОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 26. 1. 2024.
Прихваћен: 29. 2. 2024.

НЕКИ ГРАМАТИЧКИ АРХАИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (НА ГРАЂИ РЕЧНИКА СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА)**

У раду се испитују неке од предлошко-падежних конструкција које су из савременог српског књижевног језика ишчезле, одн. које су у процесу застаревања. Грађа за рад експерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Статус конструкција које су према нашем језичком осећању застареле, а које у Речнику нису биле квалификоване као маркиране, проверили смо уз помоћ анкете, савремене лингвистичке литературе и корпуса. Резултате анкете смо сумирали и у овом раду представили застареле ППК с месним и временским значењем, као и оне које су у процесу застаревања.

Кључне речи: граматички архаизми, предлошко-падежне конструкције, српски језик, анкета, корпус.

1. Увод

Предмет нашег рада су предлошко-падежне конструкције (ППК) које се не користе у савременом српском књижевном језику, односно које се у њему ређе користе, а које у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (надаље Речнику САНУ) нису квалификоване као застареле. Бавимо се, дакле, једним типом граматичких архаизама, и то оних у вези с категоријом падежа. На важност систематског проучавања граматичких архаизама пажњу је већ скренуо П. Пипер (2019: 95).¹

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, склопљеном са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Пипер примећује да готово нема доприноса проучавању овог типа архаизама, као и да нема ни монографске студије посвећене архаизмима у српском језику (2019: 95). Три године касније одбрањене су две докторске дисертације: *Застарела лексика у описним речницима српског језика* Иване Маринковић, као и дисертација *Застареле фразеолошке јединице у српском језику* Маријане Ђукић.

О томе да је застареваше појава градуелне природе писали су различити аутори. М. Радовић-Тешић примећује да квалификатор *арх.* у Речнику САНУ има релативну вредност, будући условљен језичким осећањем лексикографа, на које утичу и вањјезички чиниоци (припадност одређеном социјалном и породичном миљеу, дијалекту и сл.) (2009: 44). Пипер (2019: 97) каже да „квалификација и доживљавање неке јединице као архаизма може имати [...] субјективну димензију као одлика идиолекта, а не социоекта. Оно што неком представнику старије генерације не звучи (изразито) архаично, представницима њима савремене млађе генерације може изгледати (врло) архаично, а може им бити и непознато”.² (В. и Симеон, под *arhaizam*).

Архаизми се дефинишу као језичка средства која се више уопште не користе или су у ограниченој употреби (у неким крајевима, код старијих говорника), затим као она чија је употреба поново постала актуелна кроз књижевност, као и она који припадају неком старијем периоду језика, али се и даље користе као синоними (Симеон, под *arhaizam*). Опште одлике архаизма према Пиперу (2019: 98) су релативно ниска учесталост употребе, стилска маркираност и постојање изофункционалне, фреквентније јединице која није стилски маркирана по обележју архаичности.

Архаизми се везују за разне језичке нивое и међунивоое (Радовић Тешић (1982: 259; 2009: 36–42; Симеон, под *arhaizam*), али се у њих, како је то с правом приметио Пипер, најчешће убраја лексика (Пипер 2019: 96). Граматичке архаизме Пипер класификује према граматичким категоријама; међу њима и ону у оквиру категорије падежа (2019: 97). Аутор указује и на то да граматички архаизам може обухватати читаву категорију (нпр. употреба имперфекта у савременом српском књижевном језику) или бити само елемент неке парадигме (2019: 102–104). Такви су, у оквиру категорије падежа, посесивни генитив с предлогом *у*: **У мене је стан маћи него у њега**; словенски генитив и просторни датив у већини случајева (*Отишао је брату*), временски акузатив с предлогом *уз* (*Ја сам хришћанин и не једем меса уз пост*), допусни генитив с предлогом *упркос* (2019: 102–104).

Осим што указује на постојање граматичких архаизама и наводи многе њихове типове, за наш рад је значајно и то што Пипер (2019: 105) примећује да проблем граматичких архаизама има и нормативну димензију – он каже да статус архаизма имају јединице и категорије које су тако квалификоване у литератури, али да се архаизмима у ширем смислу обухватају и „појаве које образовани говорници представници осећају као архаизме иако оне још нису добиле тај квалификатив у граматицима и речницима”. Тако аутор указује на то да се ППК *код* + Ген. с просторним значењем усмерености кретања дуго сматрала некњижевном и да се уместо ње препоручивао облик датива (*Отишао је брату ум. Отишао је код брата*), али да је ППК *код* + Ген. у

² У ово смо се и сами уверили, и то у оба смера. Наиме, неке лексичке јединице које смо у Речнику САНУ обележавали као заст. многе старије колеге, уредници Речника, нису тако доживљавале. С друге стране, оно што сами не доживљавамо као застарело, млађој генерацији често је сасвим непознато.

савременом језику готово сасвим потиснула просторни датив, „који добија боју граматичког архаизма” (2019: 103).

Пипер (2019: 105) указује и на методологију проучавања архаизама, лексичких и граматичких, а то би било бележење свих језичких јединица и категорија квалификованих као архаичне у репрезентативним речницима и граматицама савременог језика, као и у литератури посвећеној тој теми, затим претрага репрезентативних електронских корпуса, фреквенцијских речника и анкета репрезентативних говорних представника српског језика. Ми ћемо се у свом раду ослонити на већину ових препорука.

Наша првобитна идеја – да прегледамо само ППК које су квалификоване као застареле, одн. она предлошка значења која су у Речнику САНУ тако обележена – није била изводљива јер је код многих високополисемичних предлога тек по једно или два значења квалификовано на тај начин.³ На застарелост је указивала сама грађа Речника САНУ, а често и граматичка и уопште лингвистичка литература.⁴

Следећа идеја била је да посматрамо само једну семантичку категорију која се може изразити предлозима, нпр. месну или временску, али се ни то није показало као изводљиво јер су семантичке структуре предлога у Речнику САНУ представљене различито и неуједначено (нпр. месна значења код многих предлога нису груписана као основна, већ се налазе расута кроз читав речнички чланак). Значења нису издвајана на основу јединствених, семантичких критеријума.

Нека предлошка значења квалификована су као необ. уместо као заст. На пример, значење предлога *к(а)* издвојено под 4в. као необ.: (уместо датива без предлога) *уз глаголе који значе обраћање или говорење некоме*. – Док он још говораше к људима, гле, мати његова и браћа његова стајаху на пољу и чекаху (Вук 11, 13) – није оправдано тако квалификовати јер су наведене чак три потврде различитих аутора.

Као проблем се показало и то што се ни сама значења нису могла једнозначно сврстати у категорију застарелости, јер се код неких предлошких значења испоставило да су у појединим употребама застарела, али да то не важи за случајеве када су део фразеологизма.⁵ Ако погледамо примере за значење предлога *из* дато под 10а: *у устаљеним синтагмама (често са избледелим значењем предлога): начин вршења радње*. – Тога дана убише га крвници из преваре (Мил. М. Ђ. 15, 279). Звали смо те сви из договора (Њег. 4, 110). Циганчад ... гађају га из потаје сухим шишаркама (Андрић 10, 20). Са капом у руци трчао је из све снаге (Ћос. Б. 3, 87) – видећемо да су неки данас уобичајени, као Андрићев и Ћосићев, док су остали застарели.

³ Навешћемо, примера ради, бројеве (под)значења обележених као заст. код неколико анализираних предлога: *до* (1 значење од издвојених 12); *за* (ниједно од 18); *из* (ниједно од 16) итд.

⁴ На пример, М. Ивић (1957–1958: 144) застарелим сматра месно значење конструкције *за+И* и каже да се уместо ње данас користи *иза+Г*. (Међутим, ово значење није у Речнику САНУ обележено као временски обележено).

⁵ Тако М. Ивић примећује да се временска конструкција *за+Г*, са значењем ‘у току’, не јавља у модерном књижевном језику, осим у неким изразима (*за видела, за живота*) (1957–1958: 144, у фунсоти). Међутим, ни то се значење у Речнику САНУ не квалификује као застарело.

Кад је у питању квалификовање застарелости у Речнику САНУ, треба имати у виду две временске линије. Једна се тиче временског распона дужег од два века, из ког потиче грађа за Речник; друга периода од 1959. године, када је објављен први том, до данас. Квалификовање се врши у време кад се том припрема за штампу, а грађа је из различитих периода.⁶ Време објављивања првог тома Речника удаљено је од нас више од пола века. Осим тога, многи уредници Речника невољно квалификују лексичке јединице као застареле, сматрајући да их тиме дисквалификују. У неким случајевима то оклевање је и оправдано, кад те јединице нису сасвим застареле; због тога би било важно увести посебну ознаку за јединице које нису сасвим застареле, али полако излазе из употребе.⁷

За потребе овог истраживања осмислили смо анкету како бисмо проверили своје језичко осећање у вези са статусом ППК које су нам се чиниле застарелим. Најпре смо из Речника САНУ издвојили примере за следећих 27 предлога: *близу, до, за, због, из, иза, изван, између, изнад, испод, испред, к(а), код, крај, кроз, међу, место, мимо, на, над, након, низ, о, око, осим, по, под*. Укупно је било 2593 примера, ишчитали смо их и обележили оне за које сматрамо да више нису уобичајени у савременом језику. Од укупног броја издвојили смо 66 примера, и то тако да већина поменутих предлога буде представљена. Због просторног ограничења, у овом раду представимо само део свог истраживања, ППК у чији састав улазе предлози: *за, из, иза, к(а), код, крај, на, о* (ППК обележаваћемо навођењем предлога и скраћенице за падеж, у виду почетног великог слова, нпр. *од+Г*).

У анкети је учествовало 17 испитаника.⁸ За сваки од 66 примера употребе ППК требало је да одговоре на следећа питања: 1. Ако не разумете наведену ППК, можете ли да претпоставите шта би могла да значи? 2. Ако разумете наведену ППК, да ли је обично и употребљавате? 3. Ако наведену ППК не употребљавате, коју бисте употребили уместо ње?

Резултате анкете тумачили смо опрезно јер смо приметили да су испитаници склони томе да не праве разлику између разумевања неке ППК и њене активне употребе (на пример, за пр. 2, 9, 18, 19). Сматрали смо да су за такве случајеве меродавнији подаци које нуди Корпус, па смо одговоре тражили и у новој верзији Корпуса српског језика, СрпКор2021.⁹

⁶ Пример В. Врчевића из 1881: Кажу нам како мога ти вјенчати туђу закониту жену *иза жива мужа?* (Врч. 2, 35) објављен је у Речнику САНУ скоро читав век касније, 1971 (и без квалификатора *заст.*).

⁷ На то смо указали у свом приказу *Активног речника руског језика*, у ком се квалификатором *уходице* указује на то да се одређена (суб)лексема повлачи из језика, да застарева, али да још није сасвим застарела (Марковић 2018: 167).

⁸ Испитаници су репрезентативни говорници српског језика, лингвисти. То су: проф. др Душка Кликовац, др Никола Санковић, др Анета Спасојевић, др Ненад Ивановић, др Марина Спасојевић, др Слободан Новокмет, др Маријана Ђукић, др Неђо Јошић, др Милица Стојановић, др Наташа Миланов, др Ана Мацановић, др Јована Јовановић, мр Марина Баги, мр Милица Рабреновић, др Бојана Томић, мр Бојана Тодић Санковић, др Ана Миленковић.

⁹ СрпКор2021 садржи око 606 милиона речи. Више о корпусу в. на: <chrome-extension://efaidnbmnmmkpcapcilcfeindmkaj/https://jerteh.rs/wp-content/uploads/2023/01/Jerteh-SrpKor2021-i-dodaciRanka.pdf>

2. Анализа

Најпре ћемо представити ППК с месним (т. 2.1), затим оне с временским значењем (т. 2.2) Остале ППК које смо посматрали представићемо накнадно, због просторног ограничења.

2.1. Месно значење

Почећемо с примерима у којима ППК имају локационо значење (1, 2), затим аблативно (3, 4), па адлативно (5–7).

1) Нашла млада сјекиру *за вратима* (НПосл Вук, 237).

Само два испитаника користе ову ППК, један уз напомену да то не чини често; четрнаесторо (укључујући нас) рекло је да користи ППК *иза+Г* (*иза врата*).

Пипер примећује да су конструкција *за+А* са значењем адлативности и *за+И* са значењем локативности резервисане за лексеме „које *znače* 'sto' или *slične denotate*”, да су иначе ретке, условљене лексичким садржајем конструкције и стилски маркиране (нпр. *отићи за кућу*), да им конкурише конструкција *иза+Г* (*отићи иза куће*) (Пипер 2001: 75–76).

У СрпКору2021 само 13 конкорданци садржи ову ППК у посматраном месном значењу (наспрам 293 конкорданци с ППК *иза+Г*).

2) Домаћица стоји *крај огњишта* (Срем. 11, 8).

Четрнаест испитаника употребило би наведени пример, док би троје (и ми уз њих) дало предност предлогу *пored* над предлогом *крај*.

На то да постоји тенденција потискивања предлога *крај* предлогом *pored* осим нашег језичког осећања указује и СрпКор2021: на упит: [lemma=>stajati>] []{0,1} [lemma=>pored>] добије се 1054 резултата, док се на упит [lemma=>stajati>] []{0,1} [lemma=>kraj>] добије 429 конкорданци.

3) Не падају *из неба* печене мушмуле (НПосл Вук).

Три испитаника употребила би ову конструкцију, док би 14 (укључујући и нас) употребило ППК *с+Г*. Она је у складу с концептуализацијом неба као носитеља (обично кажемо да су звезде *на небу*, према томе, нешто пада *с неба*).

У СрпКору2021 пронашли смо 161 конкорданцу с ППК *с+Г*, а само три с ППК *из+Г* када је у Г именица *небо*.

4) Свештеник извади пушке и нож *иза појаса* (Нен. Љ. 18, 88).

Једанаест испитаника је рекло да би уместо *иза појаса* рекло *из појаса* (један од њих *pored* тога и *испод појаса*; један је понудио парафразу: *који су били заденути за појас*); шест испитаника кажу да би употребили ову конструкцију (с тим што један напомиње да би то учинио „у причи”).¹⁰

¹⁰ Стевановић каже, парафразирајући Даничића, да предлог *иза* означава „да се нешто покреће из места које се иначе казује предлогом *за* с инструменталом, а то потврђује и етимолошки састав сложеног предлога *иза*, постао од *из + за*” (1991: 263–264).

Јасно је да значење допунске ППК *из појаса* није идентично значењу ППК коју користи Љ. Ненадовић; јасно је, на основу одговора испитаника, и да се аблативна ППК *иза појаса* осећа као маркирана; то показује и корпус; наиме, у СрпКору2021 на упит: [lemma=»izvaditi»] []{1,3} [lemma=»iza»] добили смо само 13 резултата, и готово сви су везани за лексеме *појас* и *нас*. Ми је не бисмо употребили и одабрали бисмо поменуто парафразу.

5) Стабло ... *к светлости* расте (Панч. 7, 6).

Наведени пример употребило би осам испитаника (неки од њих рекли су да би предлог *к* употребили у причи); осам испитаника (укључујући и нас) рекло би *према/ка* светлости. Корпус међутим, пружа само једну потврду ППК *к+Д* уз глагол *расти* (у метафоричном значењу): *Zemlja sve više raste k jugoistoku*; примера овог типа с предлогом *према* је знатно више (нећемо наводити бројеве јер је дијапазон употребе предлога *према* шири).

6) Идите *к трговцима* и купите себи [уље] (Вук 11, 26).

Шест испитаника употребило би овај пример без предлога; девет с предлогом *код+Г* (као и ми); један с предлогом *до+Г*; само један испитаник каже да би овде употребио предлог *к(а)*. Ови резултати јасно указују на маркираност ППК *к(а)+Д* у значењу адлативности.

О томе да је у савременом српском књижевном језику просторни генитив с предлогом *код* и значењем усмерености кретања скоро у потпуности истиснуо просторни датив у истом значењу пише Пипер, који каже да „датив добија боју граматичког архаизма” (2019: 103). Примери с предлогом *к(а)*, које ми наводимо, у којима се заправо појављује предлог уз падеж који иначе не тражи предлог, могли би бити прелазни облици.

7) Сваке суботе ... економ би излазио *на своју шетњу* (Михал. С. 1, 32).

Сви испитаници употребили би ППК *у+А*. Исто важи за следећи пример:

8) Сви су они били *на пролазу или на бегству*, на путу за Цариград (Андрић 5, 407).

Активности означене именицама у Л у пр. 7 и 8 данас се концептуализују као САДРЖАТЕЉИ, а у наведеним примерима као НОСИТЕЉИ. Ово значење предлога *на* у Речнику САНУ дефинисано је: „одређује ... (обично уз имена разних радњи, активности, поступака) акцију, радњу којој неко или нешто приступа или коју врши”; примери се налазе заједно с примерима у којима је предлог *на* и данас уобичајен, што је вероватно представљало разлог да ово значење у Речнику не буде квалификовано као застарело: Поп Мита сазове народ, и падне *на молитву* (Мил. М. Ђ. 18, 5). Чим добије коју поруцбину, прионе *на посао* (Ранч. 1, 7). Како је велики размак од оног ... простог, руског пешака ... што се је *на опроштају* фотографирао са својом цуром, до овога управника пилање (Крл. 2, 95).

2.2. Временско значење

Најпре ћемо навести примере у којима ППК имају значење симултаности (9–14), затим anteriornosti (15), па постериорности (16–20).

9) Још за *деспота Ђурђа Бранковића* је Србија разорена (Лапч. Д. 6, 7).

Ова ППК испитаницима није страна јер се често среће у појединим функционалним стиливима (један испитаник је и навео да је она у „живој употреби код историчара у радовима”); деветоро испитаника кажу да би је употребили, док је шест испитаника навело алтернативе (најчешће предлошки израз за *време деспота*).

И. Антонић констатује да се у савременом српском језику *за+Г* у овом значењу појављује обично у устаљеним синтагмама (*за владе Николе Пашића, за живота, за видела*) (2005: 155). То потврђује и Корпус – наспрам једне потврде ППК за *деспота* налазимо 16 конкорданци у којима се јавља предлошки израз *за време деспота*.

10) Пук није стигао, да још за *видела* изврши задатак (Павл. Ж. 1, 506).

И овде се срећемо с фразеологизованом ППК.¹¹ Десет испитаника је рекло да би је употребило (неки су напоменули да би рекли само *за видела*, али да не би рекли, нпр., *за дана*), док петоро уместо тога користи зависну клаузу као одредбу: *док се види / док је видно* (и ми сами). И сам израз *за видела* је обележен, стилски маркиран (в. с тим у вези и оно што је речено у вези с пр. 9). У Корпусу смо пронашли 22 примера употребе овог израза.

11) Обећао је, да ће наставити [разговор] *код доручка* (Михал. С. 1, 61).

Само један испитаник рекао је да би употребио ову ППК. Дванаест би употребило неку од ППК: *током доручка, уз(а) доручак, на доручку, за доручком*; неки би употребили предлошке изразе *у току / за време + Г*; двоје би рекло *око доручка*. И овде примећујемо велико шаренило одговора које нам указује да предлог *код* у овом значењу није уобичајен.

Стевановић закључује да је ова употреба, иако доста распрострањена и у језику писаца, ипак нестандартна и предлаже одговарајуће замене (уместо *код вечере – на вечери*; уместо *код ручка – за време ручка*) (1991: 309–311).

12) Родио сам се *о поноћи* (Нуш. 5, 56).

Ову ППК, некад веома честу уз именице које означавају време, нико од испитаника не би употребио; као алтернативну осам испитаника би употребило *око поноћи*, што је у складу са дефиницијом у Речнику САНУ; два испитаника у *поноћ*; два *уз поноћ / око поноћи*; један *уз поноћ*.

И. Антонић наводи ППК *о+Л* у значењу симултаности уз ограничен скуп лексема (називе празника, именице *рођендан, ручак, вечера*) (2005: 288); јасно је да сужени избор лексема које се могу употребити у овом значењу указује на маркираност читаве ППК.

¹¹ У вези с тим в. и фусноту 5 овог рада.

13) *О Божићу* он коље три печенице: прасе, јагње и ћурку (Весел. 10, 172).

Шест испитаника је рекло да не користи наведену ППК у овом значењу; деветоро уместо ње користи ППК за +А, док је двоје рекло да би уместо тога рекло *око* / *уочи Божића*, *пред Божић*; један испитник би употребио предлошки израз: *за време Божића*.

14) Обећао [сам јој] дозволити да *о трећем јуну* оде мало кући (Петр. Е. 6, 11).

Нико од испитаника (укључујући нас) не би употребио ову ППК у овом случају; пет испитаника ју је протумачило као значење временске одредбе 'трећег јуна' (један одговор је био и *уз трећи јун*); четворо као приближну одредбу времена: *око трећег јуна*.

За наведене употребе предлога *о* с локативом Стевановић каже да се јављају као приближне одредбе (за примере попут пр. 12 и 13) или као тачне временске одредбе (примери попут пр. 14) (Стевановић 1991: 504–505).

15) Једне године *к јесени* страшно нападну вукови у овце једнога села (НПР Врч. 3, 100).

Нико од испитаника не би употребио ову ППК; од оних који су се изјаснили чиме би је заменили, осам испитаника би рекло *око/близу јесени*, одн. *пред јесен* (што јесте право значење предлога у овом примеру, према Речнику САНУ; двоје би рекло *с јесени*, петоро *у/на јесен*; један *о јесени*). Овакво шаренило у одговорима показује да предлог *к(а)* у овом значењу представља граматички архаизам и да чак ни лингвисти немају јасну представу о његовом значењу.

Стевановић наводи примере сличне нашем: *Удаћу се к јесени* (Вук, Рј., под *ошаф*), и сматра да је уместо предлога *к(а)* обичнији *према* (који је, по нашем мишљењу, у овим контекстима такође маркиран). Овај аутор примере сличне овом парафразира у *времену које се приближавало к...* (1991: 376). И. Антонић сличне примере употребе датива не помиње.

16) *Иза ручка* полазе ујакова кола (Ћоп. 14, 188).

Четрнаест испитаника даје предност ППК *после/након* + ручка (и ми бисмо одабрали ову варијанту); троје би рекло *иза ручка* (с тим што један испитаник каже да би употребио оба предлога). СрпКор2021 показује недвосмислену предност ППК *после ручка* (783 примера) и *након ручка* (122 примера); с предлогом *иза* има само 9 конкорданци.

17) Све *до иза рата* Беговић није био приказиван на загребачкој позорници (Фотез М., XX век 1939, 201).

Шест испитаника каже да не користе примере попут ове конструкције са удвојеним предлозима, док један каже да би је употребио; десеторо би употребило удвојени предлог, али с предлогом *после* (*до после рата*); један би рекао *до времена после рата* или *до послератног периода*.

18) *Иза Коларца* остала је маса његових разних хартија (Мил. М. Ђ. 37, 9). Дванаест испитаника употребило би наведену конструкцију (неки од њих кажу да им звучи формално или да је користе напореда с *после+Г*). Петоро би рекло *после Коларца*, односно *после његове смрти*.

19) Састављају инвентар ствари које су остале *иза фра-Петра* (Андрић 12, 5).

Ову конструкцију употребило би 14 испитаника (с тим што неки напомињу да им то звучи формално, да не би често тако рекли и сл.); два испитаника би рекла *после фра-Петра* одн. *после његове смрти*; један испитаник би употребио обе варијанте. Чини се да је ово значење наведене конструкције и даље у широкој употреби, али да је ипак нетипично за разговорни стил.

Стевановић сматра да је ППК *иза+Г* у временском значењу синонимна конструкцијама предлога *после/након* с истим падежом (1991: 267). И. Антонић закључује да је предлог *иза* у временском значењу све ређе у употреби (2005: 157).

То потврђује и СрпКор2021; када у њему потражимо конкорданце које садрже *иза рата* одн. *после рата*, однос је 62 : 5469.

20) Да ти се пресад ... прими, зали га водом; ако је пак немаш, сади за *кишом* (Радић Ђ. 1, 147).

Само један испитаник употребио би наведену конструкцију; 14 испитаника навело је као алтернативну ППК *после/након/иза + Г*. У СрпКор2021 пронашли смо само један пример Г. С. Венцловића: *vrate se oblaci prazni za kišom*.

Закључак

Наша анализа ППК с месним и временским значењем које у Речнику САНУ нису обележене као застареле показала је да су неке од њих сасвим изашле из употребе, док су неке и даље у употреби, али је та употреба ограничена, стилски маркирана.

Без икакве сумње може се рећи да су застареле све оне ППК које не би употребио нико од наших испитаника. Такве су оне у пр. 6: (*идите*) *к трговцима*; пр. 7 и 8: (*излазио би*) *на шетњу*; (*били су*) *на пролазу/бекству*; пр. 11: (*наставити разговор*) *код доручка*; пр. 12: (*родио сам се*) *о поноћи*; пр. 14: (*да оде кући*) *о трећем јуну*; пр. 15: (*једне године*) *к јесени*; пр. 20: (*сади*) *за кишом*. Осим одговора испитаника, на њихову застарелост указују и подаци из Корпуса.

ППК које би употребио мањи број испитаника, а које су, према Корпусу и нашем језичком осећању застареле, опет би морале бити обележене у Речнику (за то би погодан неки квалификатор који би указао на то да се ређе користе). Уколико бисмо говорили о степену застарелости, одн. архаичности, оне су то свакако у мањој мери од оних претходних. Такве су ППК у пр. 1–5:

(нашла сјекиру) за вратима; (стоји) крај огњишта; (падају) из неба; (извади) иза појаса; (расте) к светлости; пр. 9–10: за деспота Ђурађа Бранковића; за видела; пр. 13: о Божићу; 16–19: иза ручка; (до) иза рата; иза Коларца; иза фра-Петра.

Наш рад није имао нити је могао имати претензија на исцрпност. Осветлили смо само мали део граматичких одн. падежних архаизама у српском језику, са жељом да скренемо пажњу на оне који још увек нису тако посматрани у референтним речницима српског језика. Рад нам је указао и на то да статус неких јединица није лако одредити и да је за тај посао потребна вишеслојна анализа.

На крају, осврнимо се на то да ли је за граматичке архаизме релевантна разлика која важи за лексичке. На пример, М. Радовић Тешић сматра да није свака застарела реч и архаизам јер „архаизми подразумевају при употреби у савременом језику обавезну стилску обојеност” (2009: 42). Пипер говори само о граматичким архаизмима, не и о застарелим граматичким конструкцијама, али нисмо сигурни да је таквим избором термина желео да сугерише обавезну стилску обојеност сваког граматичког архаизма.

Нама се чини да се и застареле граматичке конструкције могу посматрати према степену стилске обојености. При врху скале (дакле, стилски обојене) биле би, по нашем мишљењу: *о Божићу*, *за видела*, *за деспота Ђурађа Бранковића*, одн. оне које су, иако полако излазе из употребе, и даље део пасивног знања граматике или фразеологије.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2005:** И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Пипер и др. 2005: 119–476.
- Ђукић 2023:** М. Ђукић, *Застареле фразеолошке јединице у српском језику*, текст необјављене докторске дисертације, Београд: Филолошки факултет.
- Ивић 1957–1958:** М. Ивић, Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XXII, 141–166.
- Маринковић 2023:** И. Маринковић, *Застарела лексика у описним речницима српског језика*, текст необјављене докторске дисертације, Београд: Филолошки факултет.
- Марковић 2018:** А. Марковић, Активный словарь русского языка, Том 1, А–Б, В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян и др.; Отв. ред. Ю. Д. Апресян, Москва: Языки славянской культуры, 2014. – 736 стр., *Јужнословенски филолог*, LXXIV/1, 164 – 170 [приказ].
- Пипер 2001:** Р. Piper, Kategorija prostora u predloškim adverbijalima, у: *Jezik i prostor*, Beograd: XX vek.
- Пипер 2019:** П. Пипер, О архаизмима у српском језику, посебно граматичким, *Наш језик*, L/2, 95–107.

- Пипер и др. 2005:** П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика (проста реченица)*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Радовић Тешић 1982:** М. Радовић-Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, у: *Лексикографија и лексикологија*, (ред.) Д. Ћупић, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 257–262.
- Радовић Тешић 2009:** М. Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Симеон 1969:** R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Aleksandra Marković

ON SOME GRAMMATICAL ARCHAISMS IN THE SERBIAN LANGUAGE
(ON THE MATERIALS OF THE DICTIONARY OF SERBIAN LANGUAGE OF SASA)

Summary

This paper deals with prepositional case constructions which became obsolete in the contemporary Serbian language as well as those which are going to become obsolete. In this paper we used illustrative examples used under chosen highly polysemous prepositions from the Dictionary of SASA. Since many of constructions which we consider obsolete weren't marked that way in the Dictionary, we checked their status using a survey, reference grammars and corpus. Results of our survey were analysed and summarised and in this paper we presented obsolete constructions with locational and temporal, as well as those which are going out of usage.

Key words: grammatical archaisms, prepositional case constructions, the Serbian language, survey, corpus.